

BİBLİYOGRAFYA :

Bîrûnî, *el-Kânûnû'l-Mes'ûdi fi'l-hey'e ve'n-nücûm* (nşr. S. H. Bârânî), Haydarâbâd 1373/1954, s. 4-5; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1314; Brockelmann, *GAL*, I, 476; *Suppl.*, I, 873; Sezgin, *GAS*, VI, 265-266; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Kozmolojî Öğretilerine Giriş* (trc. Nazife Şişman), İstanbul 1985, s. 126-127; a.mlf., *İslâm'da Bilim ve Medeniyet* (trc. Nâbi Avcı), İstanbul 1991, s. 136; Zeki Velidi Toğan, "Bîrûnî", *İA*, II, 640-641; Fâtin Gökmen, "Bîrûnî", a.e., II, 645-646; İmâm İbrâhim Ahmed, "el-Kânûnû'l-Mes'ûdi li'l-Bîrûnî", *Tİ*, II, 405-420.

CEVAT İZGİ

KAPALI ÇARŞI

(bk. BEDESTEN; BÜYÜK ÇARŞI).

KAPAN

Osmanlı döneminde büyük şehirlerde özellikle zahire türünden ihtiyaç maddelerinin toptan alınıp satıldığı yer.

Sözlükte "büyük terazi, kantar" anlamına gelen kelimenin Latince *campana* dan Farsça'ya, buradan *kabbân* şeklinde Arapça'ya geçtiği (İA, VI, 198), Türkçe'ye ise *kapan* olarak girdiği öne sürülür. Mısır'da kantar kullanan kimseye "kabbânî", alım satım mukavelelerine nezaret eden kuruma da "Dîvânü'l-kabbânî" denirdi.

Arap ve Türk-İslâm devletlerinde kullanılan *kapan* tabiri Osmanlılar'da daha ziyade un kapanı (kapan-ı dakîk), bal kapanı, yağ kapanı vb. satılan malın adıyla birlikte kullanılmış, böylece büyük tartı aletin ismi olmaktan çıkıp günümüz toptancı hallerine veya zahire borsalarına benzeyen yerlerin adı olmuştur. Un, yağ ve baldan başka tahil, kahve, tütün, ipek, pamuk, kumaş ve çeşitli dokumalar üreticiden satın alınarak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerdeki kapanlara getirilirdi. Buralarda kadı nâibinin nezâretinde esnaf temsilcilerinin de hazır bulunmasıyla mallar tartılır, ağırlık, kalite ve çeşidine göre vergi ve narha tâbi tutulduktan, fiyatları belirlendikten sonra esnaf aracılığıyla tüketiciye arz edilirdi.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaptırılan cami, medrese, imaret vb. vakıf müesseselerinin masraflarını karşılamak üzere bunların yanlarına kapanlar da inşa ettirilmiştir. Orhan Bey zamanında Bursa'da tartı işlerinin yapıldığı Emir Hanı ile Ulucami'nin batı tarafında Kapan Hanı adlı yapıların bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'un fethinden sonra şehir

de büyük kapanlar yaptırılmış olup bunlardan Fâtih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan un kapanı bir semt adı olarak varlığını hâlâ sürdürmektedir. İstanbul yağ kapanı Galata'da idi. Önemli gelir kaynaklarından olan kapanlardaki işlemler önceleri devlet adına emin, nâib, kethüdâ gibi memurlar tarafından yapılırken zamanla ortaya çıkan malî buhranlar yüzünden kapanlar iltizama verilmeye başlanmıştır. Böylece XIX. yüzyıl başlarında kapan gelirinin bir kısmı devlete, bir kısmı da şehreminliğine intikal etmiştir. Belediyelerin günümüzde tartı vergisi (kantar resmi) almaları eski kapan vergisinin devamından başka bir şey değildir.

Buğday, arpa, pirinç gibi hububat dışında her çeşit yağ, peynir, işkembe, bal vb. içine alan zahire ticaretiyle uğraşanlara "kapan tüccarı" veya "kapan hacıları" denirdi. XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'un zahire ihtiyacının yüzde doksanından fazlasını bunlar karşılardı. Yağ ve bal mübâyaaısıyla meşgul tâcirlerin statüsü hububat tâcirlerinininkinden farklıydı.

Un kapanı tâcirlerinin en önemli yardımcıları "yazıcı" denilen görevlilerdi. Tüccar, yazıcılarını hububat satın almak için gerekli sermayeyi vererek üretim bölgelerine gönderir, onlar da satın aldıkları ürünleri gemilerle şehirdeki un kapanına getirirlerdi. Yazıcıların bu işi yapabilmeleri için ellerinde görevleriyle ilgili bir ferman veya kapandan verilmiş bir tezkire bulundurmaları gerekirdi. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren her üretim merkezi bir iskeleye bağlanmış ve kapan tâcirlerinin hangi kazadan ne kadar zahire satın alacakları tahmini olarak belirlenmişti. İstanbul halkının ihtiyacı olan hububatın büyük kısmı un kapanı tâcirleri tarafından temin edilirdi. Bu bakımdan önemli büyük olan kapan tâcirlerine devlet her türlü kolaylığı gösterirdi.

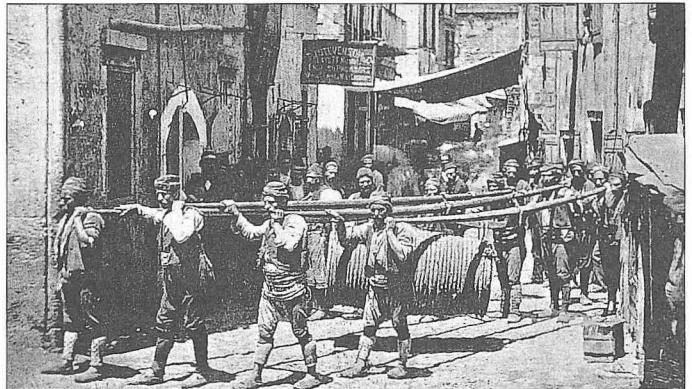
Çeşitli yerlerden un kapanına getirilen hububat burada cinsine göre ayrılır ve

kapan defterlerine kaydedilirdi. Kaydı yapılan hububat, kapan nâibinin izni olmadan kapan dışına çıkarılamaz ve esnafa dağıtılamazdı. Tevziat işi ancak nâibin nezâretinde kethüdâ, yiğitbaşı gibi esnaf temsilcilerinin huzurunda fiyatı belirlendikten sonra yapılırdı. XIX. yüzyılda zahire nezâretinin kurulmasından sonra yeni düzenlemeler ve uygulamalar getirilmiş, kapan nâibinin yetkileri nâzıra geçmiştir.

Yağ ve bal kapanlarının tâcirleri arasında taahhüt sistemi vardı; yani yağ ve bal tüccarı kadı huzuruna çıkarak getirebileceği malın miktarını taahhüt ederdi. Böylece yağ getiren bal, bal getiren de yağ satın alıp kapana indiremezdi. Ayrıca kimin nereden, ne kadar, ne alacağı da belirlenmişti. Tâcirler birbirlerinin mübâyaa bölgesine gidip mal satın almazlardı.

Yağ ve bal kapanı tâcirlerinin un kapanı tüccarı gibi yazıcıları yoktu. Ortaklıklar şeklinde organize edilen bu tâcirlerden biri veya birkaçı kendine ayrılan üretim bölgesine gider ve taahhüt ettiği ürünü satın alarak bağlı olduğu kapana sevkedirdi. Ancak bu satın alıcıların da kapan tüccarı olduklarına dair ellerinde ya bir ferman ya da o yörenin voyvodasına gösterilmek üzere resmî mektup bulunurdu. Kapan tâcirleri ürünün pazar yerlerinden veya iskelelerden satın alırlar ve parasını üreticiye peşin öderlerdi.

Diğer esnaf gibi birbirlerine kefalet sistemiyle bağlanmış olan kapan tâcirleri ayrıca devlet tarafından da denetlenir, bu kontrol üretim bölgelerinde bile sürdürülürdü. Zira taahhüt edilen malın ilgili şehre sevkedilmeyip daha yüksek fiyatla yollarda satılması bu ürünün karborsaya düşmesine ve fiyatının aşırı yükselmesine sebep olurdu. Bunun için kapan tüccarı o bölgenin voyvodasına veya ilgili memurlarına mübâyaa miktarını ve fiyatını gösteren bir belge sunmak zorundaydı. Voyvoda veya ilgili memurlar da belgede

Yağ kapanından aldıkları yağ fiçilerini taşıyan sirk hamalları

belirtilen miktarları ve tesbit edilen fiyatları İstanbul'a gönderirlerdi. Böylece kapalara gelen zahire miktarı bu belgelerle karşılaştırılır, bir uyumsuzluk görüldüğü takdirde ilgililer için soruşturma açılırdı. Yağ ve bal kapanı tâcirlerinin üretim bölgelerinden mal satın almakla görevli ortaklarının yaşlanması veya ölmesiyle ortaklık bozulurdu. Tâcirler de yeni ortaklık akdi için Dîvân-ı Hümâyun'a başvururlardı.

III. Selim döneminde İstanbul bal kapanında ve Galata yağ kapanında yeni düzenlemeler yapılmış, kapan tâcirlerinin içinden dürüst ve güvenilir kişilerden nâzır tayinine başlanmıştır. Bu nâzırın başlıca görevleri, öncelikle İstanbul'a istenilen miktarlarda zahire getirilmesini temin etmek, kapan tâcirleri arasında çıkması muhtemel anlaşmazlıkları önlemek, kapanlardaki zahirelerin belirlenen narh üzerinden satılıp satılmadığını denetlemek, fiyatları uymayanları uyarmak, uyarılara alırmayanları hükümete şikâyet etmektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tarama Sözlüğü, Ankara 1969, IV, 2245-2246; *Derleme Sözlüğü*, Ankara 1974-75, VII, 2277; VIII, 2630; BA, HH, nr. 4627; BA, Cevdet-İktisat, nr. 327, 662; BA, Cevdet-Eyâlet-i Mümtâze, nr. 125; BA, KK, nr. 67, s. 432, 508; BA, *Zehâir Defterleri*, nr. 15; *İstanbul Müftülüğü Şer'îyye Sicilleri Arşivi İstanbul Kadılığı Sicili*, nr. 65, vr. 69; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, I, 799 vd.; Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehrinin*, İstanbul 1927, s. 84; Barkan, *Kanunlar*, s. 16, 17, 46, 114, 136, 137, 162, 178, 196-197, 211, 213, 218, 222, 335, 350, 394; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılar'da Narh Musesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, tür.yer.; Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububat'ın Temini Meselesi", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 410; Yavuz Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi", *Toplum ve Bilim*, sy. 6-7, İstanbul 1978, s. 139; Salih Aynural, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları", *TDA*, sy. 80 (1980), s. 207-214; E. Wiedemann, "Kapan", *İA*, VI, 198; Nihal Atsız, "Kapan", *TA*, XXI, 224; Pakalın, II, 164-165, 166.

SALİH AYNURAL

KAPARO

Pey veya pişmanlık akçesi.

Arapça'daki karşılığının *arabûn*, *urbûn*, *urbân*, *urubûn*, *rabûn* şeklinde çeşitli telaffuzları varsa da ilk iki okuyuş daha yaygındır. Aslı muhtemelen Ugaritçe "teminat" anlamındaki *arbn* olan kelimenin Feni keçe'si *arab*, Akkadca'sı *urubânu*, İbrânice'si *arbo*, eski Ârâmîce'si *arabâdir*.

Latince'ye *arra*, *arrha*, *arrabo* ve *arrhabo*, Grekçe'ye *arrabon*, *arrabonos* ve *arabon* olarak intikal etmiştir. Kelimenin İtalyanca'sı *caparra* olup Türkçe'ye *kaparo* şeklinde geçmiştir. Arapça'daki *muskân* da aynı anlamda kullanılır.

Arabûn sözlükte "ön ödeme, pey akçesi, bağlanma parası" gibi anlamlara gelir. Klasik İslâm hukuk terminolojisinde satım veya icâre akidinde müşterinin, sözleşmeyi tamamlaması halinde toplam fiyattan düşülmesi, feshetmesi durumunda ise akidden dönmenin karşılığında yaptırım özelliğini de taşıyan bir hibe olarak mal sahibinde kalması şartıyla yaptığı ön ödemeye denir. Bu şartla yapılan satışta Arapça'da "bey'u'l-urbûn" veya "el-bey' bi'l-urbûn" adı verilir. Borçlar hukuku konusu olan kaparo akde tarafların ittifağıyla katılan fer'î bir edimdir. Türk Borçlar Kanunu'na göre (md. 156) ön ödemeye, akdin in'ikadının hârici bir delili olmak ve bunun ispatını kolaylaştırmak için yapılmışsa "pey akçesi", akidden cayma hakkını elde etmek amacıyla yapılmışsa "pişmanlık akçesi" adı verilir.

Kur'an'da genelde ticaretin ve hukukî işlemlerin, özelden ise alım satımın esasına ilişkin bazı açıklamalar bulunsa da kaparolu satış konusuna temas edilmez. Hadis mecmualarında hem cevazı (İbn Ebû Şeybe, V, 7) hem de câiz olmadığı (*el-Muvaftâ*), "Büyûc", I; *Müsned*, II, 183; İbn Mâce, "Ticârât", 22; Ebû Dâvûd, "Büyûc", 67) yönünde rivayetler yer aldığından bu satım türünün sünnetteki hükmü de açık değildir. Konunun ilk dönemlerden itibaren fakihler arasında tartışılması, akdin feshedilmesi halinde yapılan ödemenin alıcıya iade edilmeyip satıcıda kalmasına İslâm hukukunun genel ilkeleri içinde tatminkâr bir cevabın bulunamayışıdır. İslâm hukukunda isimsiz akid anlayışının hâkim olması, mümkün olduğu sürece tarafların rızâsının korunması ve akdi şartlara uyulması ilkeleri kaparolu satışta onay vermeyi gerekli kılsa da ribâ ve garar yasağı, emeğe ve riske dayalı kazancın korunup sebepsiz iktisabın önlenmeye çalışılması karşı görüşü desteklemektedir. Bunun için kaparolu satış günümüzde de İslâm hukukunun canlı bir tartışma konusu olma hüviyetini korumuştur.

İki tarafa borç yükleyen akidlerin (muâvazât) her birinin kaparo şartıyla yapılması mümkündür. Ancak klasik fıkıh literatüründe bey' akdi borçlar hukukunun model akdi olarak işlendiğinden kaparo konusu da bu bölümün fâsid veya bâtil satım akidleri veya akidle ilgili şartlar ko-

nusu içinde ele alınmış ve burada geliştirilen yaklaşımın diğer akid türlerine de teşmil edilmesi istenmiştir. Bu konuda Hanefiler'den ziyade diğer üç mezhebin literatüründe ayrıntılı bilgilere rastlanır.

Müşterinin akidden cayması halinde kaparonun kendisine iade edilmesi şartıyla akidleşmesinin cevazında ihtilâf yoktur. Ancak bu şartla yapılan sözleşmenin sıhhati için muhayyerlik süresinin belirlenmesi gerekli görülür. Alıcının akidden cayması durumunda verdiği kaparonun yanması, yani satıcının mülkiyetine geçmesi şartıyla akidleşmesi ise, sahâbe döneminden itibaren fakihlerin çoğunluğu tarafından câiz görülmemiştir. Abdullah b. Abbas, Hasan b. Ali, Leys b. Sa'd, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Zeydiyye mezhepleri, Hanbelîler'den Ebû'l-Hattâb bu görüşü paylaşmaktadır. Bu tür bir işlemi Hanefiler fâsid, diğerleri bâtil sayar.

Kaparolu satışı câiz görmeyenler bu görüşlerini kıyasa aykırılık, iki fâsid şart (rücû muhayyerliği ve hibe), akdin bâtil olması gerektiren riskli belirsizlik (garar), satıcı açısından insanların mallarını bâtil yolla yeme (el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29), haksız iktisap, karşılıksız menfaat, belirsiz muhayyerlik gibi sakatlıkların bulunmasıyla açıklarlar. Şevkânî'ye göre hadisler çelişince yerleşik usul kaidesi gereği yasağı bildiren ibâha bildirene tercih edilir (*Neylül-evâtâr*, V, 173). Bu gruba göre kaparonun malın satışını geciktirip bekletmenin karşılığı sayılması sahih değildir. Dolayısıyla böyle bir akid tamamlanmadığı takdirde kaparo müşteriye iade edilmez. Alıcı akdi tamamlamayı seçse bile fakihlerin çoğuna göre baştan bâtil olduğu için hüküm değişmez, akid feshedilir. Alıcının elinde iken zayı olan malın da kabzedildiği günkü kıymeti üzerinden tazmin edilmesi gerekir.

Şâfiî mezhebine göre kaparonun satıcıya bırakılması şartı önceden konuşulmasına rağmen akidleşme esnasında zikredilmezse satış işlemi geçerlidir. Hanefiler'in şartla ilgili görüşlerinden, müşterinin cayması halinde kaparonun satıcıya bırakılmasının faize benzeyen ve satıcı için karşılıksız menfaat içeren şartlardan olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ancak başlangıçta Şâfiîler gibi düşünerek yeni bir akid görünümünde olan veya tek taraflı menfaat sağlayan şartları akdin muktezâsına aykırı kabul eden Hanefiler'in tarihî seyir içerisinde bu görüşlerini yumuşattıkları ve sonuçta naslara muhalif olmamak kaydıyla örf ve teamülde mevcut